

Studije

Izvorni članak UDK 1Heidegger, M.(045)

doi: 10.21464/f44108

Primljeno 28. 9. 2023.

Una Popović

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Dr Zorana Đinđića 2, RS–21000 Novi Sad
unapopovic@ff.uns.ac.rs

Sklop i sklapanje u Heideggerovim *Prilozima filozofiji*

Sažetak

Tema je ovog rada pojam sklopa, odnosno sklapanja, kako je predstavljen u Heideggerovu drugom glavnom djelu, *Prilozima filozofiji*. Pojam sklopa vezujemo uz unutrašnju strukturu predloženog novog načina mišljenja drugog početka, te u radu sklop i sklapanje ispituje-mo prvenstveno u metodološkom smislu. Pored toga, analiza pokazuje da se metodološki smisao temelji u ontološkom, stoga će u drugom dijelu rada biti ocrtani i ontološki okviri sklopa i sklapanja. U rezultatima, analiza daje osnovu da se sklopno mišljenje usvoji kao ključ tumačenja cjeline Heideggerove (pozne) filozofije, te da se ispita kao izvorište tzv. topološkog mišljenja.

Ključne riječi

Martin Heidegger, *Prilozi filozofiji*, sklop, sklapanje, drugi početak mišljenja, topologija bivstvovanja

1. Uvod

Heideggerovo djelo *Prilozi filozofiji*. *Iz događaja* (njem. *Beiträge zur Philosophie. Vom Ereignis*) po već uvriježenom mišljenju predstavlja njegovo drugo glavno djelo; prerogativ prvog glavnog djela, naravno, pripada *Bivstvovanju i vremenu*. Samim time, značaj ovog Heideggerova projekta ne može se preneglasiti. Usprkos tome, recepcija i utjecaj *Priloga* daleko su manjeg obima i domašaja nego što je to slučaj s *Bivstvovanjem i vremenom*, a razlozi za to su mnogobrojni.¹ Prvi je i osnovni razlog činjenične prirode: *Prilozi* su objavljeni tek 1989. godine u okviru publiciranja Heideggerovih sabranih djela (a nakon njegove smrti), te su u tom smislu imali kraću povijest recep-

1

Usp. Richard Polt, *The Emergency of Being*. Cornell University Press, Ithaca 2006., str. 3–4.
On Heidegger's Contributions to Philosophy,

cije od *Bivstvovanja i vremena*, objavljenog 1927. godine. S druge strane, Heidegger je za svoga života malo toga publicirao, pa se i u tom smislu *Bivstvovanje i vrijeme* dugo nametalo kao okosnica pristupa njegovoj filozofiji.

Ipak, čini se da ovaj činjenični razlog nije presudan. Po našem sudu, na djelu je nešto sasvim drugačije – izuzetno hermetičan karakter *Priloga*, s bogatom i krajnje nesvakidašnjom terminologijom kroz koju je teško pronaći put. I ne samo to: ovo djelo predstavlja metodološki izazov koji je, po našem mišljenju, u srži kako njegova značaja, tako i nepristupačnosti njegova razumijevanja. Niz neobičnih pojmova nije netipičan za Heideggera, naprotiv. I u prvom glavnom djelu Heidegger uvodi nesvakidašnje pojmove, pa čak i nove tipove pojmovnosti, poput *egzistencijala*.² Međutim, *Bivstvovanje i vrijeme*, usprkos svojoj inovativnosti ili Heideggerovoj pretenziji na istu, metodološki ostaje donekle blisko onome što je već poznato u tradiciji ili unutar fenomenologije. Struktura *Bivstvovanja i vremena* izvedena je u duhu fenomenološke deskripcije i u skladu je sa strukturom fenomena koji djelo obrađuje – prije svega, strukturom fenomena egzistencije.³ Posljedica je toga svojevrsna egzistencijalna »arhitektonika«: niz egzistencijalnih struktura kao slojeva fenomena egzistencije, čiji su odnosi predstavljeni fenomenološki, ali i dalje hijerarhijski i linearno. Međusobne odnose egzistencijalnih struktura Heidegger predstavlja u dva moguća modela: (1) *modelu temeljenja*, gdje se jedna (niža) struktura temelji u drugoj (višoj ili dubljoj), i (2) *modelu jednake izvornosti*, gdje se dvije ili više struktura nalaze na istoj egzistencijalnoj ravni.⁴ Iako Heidegger nesumnjivo izbjegava logičke pojmovne odnose, dedukciju i indukciju, te odnose egzistencijalnih struktura izvodi fenomenološki, *reziduum* tradicije ipak preostaje.

U poznoj filozofiji, međutim, Heidegger nastoji vlastitu misao organizirati i artikulirati na sasvim drugačiji način; jedna je od posljedica takvog pristupa i napuštanje egzistencijalne analitike, te tematizacija tubivstvovanja na drugačijim osnovama. *Prilozi filozofiji* neposredni su izraz takvog napora, pa utooliko njihova teška prohodnost ne bi trebala čuditi: ako se već radi o cjelokupnom novom *kako filozofskog mišljenja*, za očekivati je da se s njim (isprva) teško snalazimo. Heidegger u tome ne pomaže; moglo bi se reći da on to namjerno ne čini, iz razloga predostrožnosti – kako bi spriječio mogućnost da se novom načinu mišljenja pristupi uklapajući ga, svjesno ili nesvjesno (podzemnim radom tradicije), u stare i već poznate matrice misaonih kretanja.

Otuda se čini nesumnjivim da su *Prilozi filozofiji* prvenstveno *metodološko djelo* koje bi trebalo eksplicirati – odnosno, kako ćemo vidjeti, *pokazati* – taj novi način mišljenja (filozofije). U ovom radu nastojat ćemo predstaviti upravo tu, po našem sudu, *centralnu*, metodološku stranu *Priloga filozofiji*. Kako je ovo djelo izuzetno bogato što sadržajima i pojmovima, što nerazriješenim pitanjima, opredijelili smo se da u fokusu analize bude *pojam sklopa* (njem. *Fuge*), odnosno *sklapanja*, kao žarišna točka novog načina mišljenja kako je predstavljen u *Prilozima*. U drugom zahvatu, želimo predstaviti tezu po kojoj bi upravo *sklopni način mišljenja* bio ključ za čitanje cjeline pozne Heideggerove filozofije,⁵ pa čak i njegove rane misli, ako se ona, kako Heidegger sugerira da bi trebalo, sagledava iz perspektive onoga što se razvija nakon glasovitog *okreta* (njem. *Kehre*).⁶

2. O sklopu i sklapanju u metodološkom pogledu

Prilozi filozofiji nisu samo drugo glavno Heideggerovo djelo nego i djelo koje pripada njegovoj poznoj misli. Nezadovoljan postavkom istraživanja u okvirima fundamentalne ontologije, Heidegger pravi radikalni rez i, takoreći, okreće se u mjestu. Tako nastaje pozna filozofija, tzv. *povijesno mišljenje bivstvovanja* (njem. *seinsgeschichtliche Denken*);⁷ ovaj put ostavit ćemo po strani debatu oko toga treba li se Heideggerova filozofija dijeliti na dvije ili tri faze, pri čemu se druga i treća faza tiču perioda nakon *okreta* (njem. *Kehre*). Kako Heidegger sâm svjedoči o ovom presjeku i okretu, tako nema sumnje da se radi o svojevrsnom raskidu s načinom mišljenja koji je zastupao u ranim radovima. Štoviše, ni samo *Bivstvovanje i vrijeme* nije dovršeno, navodno upravo iz ovih razloga.

U okretu Heidegger zaista mijenja svoj fokus: ako su mu glavni sugovornici u ranoj filozofiji bili Aristotel i Edmund Husserl, sada su to Friedrich Nietzsche i Friedrich Hölderlin – barem u prvih deset godina nakon okreta, dakle u periodu prvog ispitivanja i krčenja novih puteva mišljenja. Upravo ovom periodu pripadaju i *Prilozi*, a čini se da je Heideggerova namjera bila da ovim djelom zaokruži i sabere rezultate tog prelaznog djelovanja tijekom tridesetih godina prošlog stoljeća.⁸ Heidegger to, međutim, nije učinio: *Prilozi filozofiji* nedovršeno su djelo, baš kao i *Bivstvovanje i vrijeme*. Ipak, dva glavna djela nedovršena su na dva sasvim drugačija načina. Dok je *Bivstvovanje i vrijeme* jasne i zadate strukture, a čija se eksplikacija naprosto završava na dvije trećine predviđenog puta, *Prilozi filozofiji* nedovršeni su fragmentarno: ni jedno poglavlje nije u potpunosti zaokruženo, a istovremeno su sva bar donekle razrađena. Navedeno svjedoči o načinu pisanja ovog djela koji očigledno nije bio linearan, nego uvjetno rečeno *problemski*: od teme do teme, od poglavlja do poglavlja, u kretanju koje je jednako hodilo naprijed koliko se i vraćalo unazad.⁹ Kako ćemo nastojati pokazati, to sasvim odgovara načinu mišljenja koji bi *Prilozi* trebali predstaviti.

Teza koja je prethodno spomenuta – naime, teza da bi sklopni način mišljenja iz *Priloga* mogao poslužiti kao ključ za razumijevanje cjeline Heideggerove

2

Usp. Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, prev. Hrvoje Šarinić, Naprijed, Zagreb 1988., str. 49; Theodor Kisiel, *The Genesis of Heidegger's Being and Time*, University of California Press, Berkeley 1993., str. 426.

3

Usp. M. Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 30.

4

Usp. *ibid.*, str. 60–61, 150.

5

Usp. Friedrich-Wilhelm von Hermann, »Contributions to Philosophy and Enowning-Historical Thinking«, u: Charles E. Scott, Susan Schoenbohm, Daniela Vallega-Neu, Alejandro Arturo Vallega (ur.), *Companion to Heidegger's Contributions to Philosophy*, Indiana University Press, Bloomington 2001., str. 105–126, ovdje str. 108; R. Polt, *The Emergency of Being*, str. 8–9.

6

Usp. Martin Heidegger, *Prilozi filozofiji. Iz dogođaja*, Naklada Breza, Zagreb 2008., str. 176, 217; Joseph J. Kockelmans, *On the Truth of Being. Reflections on Heidegger's Later Philosophy*, Indiana University Press, Bloomington 1984., str. 247–248.

7

Usp. Friedrich-Wilhelm von Hermann, *Wege ins Ereignis. Zu Heideggers Beiträgen zur Philosophie*, Vittorio Klostermann, Frankfurt na Majni 1994., str. 64–68.

8

Usp. Daniela Vallega-Neu, *Heidegger's Contributions to Philosophy. An Introduction*, Indiana University Press, Bloomington 2003., str. 1–2.

9

Usp. *ibid.*, str. 37.

pozne filozofije (ako ne i rane zajedno s njom) – stoji ili pada ovisno o značaju koji se prilikom tumačenja pridaje ovom djelu. Ovo, pak, u mnogome ovisi o stavu u pogledu razvoja pozne Heideggerove misli. Autori poput Otta Pöggelera, koji inzistiraju na principijelnoj razlici između druge i treće faze – pri čemu se treća faza naziva *topologijom bivstvovanja* – skloni su umanjiti značaj *Priloga* i ovo djelo dovoditi u vezu sa spomenutim prelaznim periodom od rane k poznoj filozofiji. Utoliko će i sklopno mišljenje za ovakve interpretacije ostati usko vezano za same *Priloge*. S druge strane, autori poput Friedrich-Wilhelma von Herrmanna, koji zastupaju tezu o podjeli Heideggerove misli na samo dvije faze, *Prilozima filozofije* dodijelit će mnogo značajniju ulogu.¹⁰

Kao što je jasno iz prethodno rečenog, mi pratimo drugu spomenutu liniju interpretacije značaja Heideggerova drugog glavnog djela. Međutim, razloge za to nalazimo ne u rješenju pozadinskog pitanja o kontinuitetu i diskontinuitetu Heideggerove misli, već u metodološkoj ravni. Drugim riječima, smatramo da se sklopno mišljenje predstavljeno u *Prilozima* može uzeti kao ključ razumijevanja pozne Heideggerove filozofije bez obzira na to zastupa li se teza o dvije ili tri faze njegove misli. Navedeno tvrdimo stoga što, po našem sudu, *topološko mišljenje* ima svoje osnove i utemeljenje upravo u sklopnom mišljenju.¹¹

Što bi, onda, bilo *sklopno mišljenje*? Pojam *sklopa* u *Prilozima filozofiji* teško je jednoznačno odrediti; on ima više značenjskih slojeva, ali i više funkcija i načina uporabe. Najprije i najočiglednije, radi se o nazivu za način na koji je *sklopljeno* ovo djelo – za način na koji je uređena njegova unutrašnja kompozicija, međusobni odnos poglavlja. Iako navedeno na prvi pogled može izgledati trivijalno, to nikako nije slučaj. Da bismo se u to uvjerali, dovoljno je sjetiti se načina na koji je organizirana struktura *Bivstvovanja i vremena*. Grubo rečeno, to je djelo vođeno idejom da se eksplikacijom fenomena bivstvovanja tubivstvovanja (egzistencije) može doći u poziciju eksplikacije fenomena bivstvovanja kao takvog.¹² Pri tome, fenomen sâm vodi vlastito izlaganje, te se struktura djela mora shvatiti metodološki – kao izraz fenomenološkog postupka deskripcije odabranog fenomena. Dio knjige posvećen bivstvovanju kao takvom nije napisan, ali iz organizacije publiciranog materijala možemo vidjeti što je na djelu: formalna struktura egzistencije kao bivstvovanja-u-svijetu analizira se preko pojedinih momenata ovog jedinstvenog fenomena, koji onda zadaju i raspored i poredak poglavlja.¹³ Smatramo da je ista ideja na djelu i u slučaju *Priloga* – fenomen bivstvovanja kao takvog (njem. *Sein*) vodi vlastito izlaganje, ovaj put u obliku *sklapanja šest sklopova*. Utoliko je unutrašnja struktura *Priloga* jednako metodološka koliko i ona prvog glavnog djela.

Međutim, ako je tako, to onda znači da se smisao i (metodološka) funkcija pojma *sklopa* mora iščitati iz same stvari – fenomena bivstvovanja kao takvog. Pojam *sklopa* je, dakle, ne samo metodološki nego prvenstveno *ontološki pojam*; u pitanju je *struktura koja pripada samom fenomenu*, a ne struktura koja se fenomenu nameće od strane onog tko ga tumači. Shodno fenomenološkoj metodi, u tome leži i legitimnost dane strukture. Prije pojašnjenja užeg ontološkog karaktera pojma *sklopa*, ukratko ćemo pojasniti metodološke implikacije koje povlači ovakav Heideggerov ontološko-fenomenološki stav. Naime, u duhu ideje bespredrasudnog mišljenja, koje fenomenologija podrazumijeva još od Husserla, Heidegger još u ranim radovima zahtijeva svojevršno razračunavanje s tradicijom filozofije, poznato pod imenom *destrukcije*.

U poznoj filozofiji on radikalizira ovu ideju ne samo u pravcu *prevladavanja metafizike* nego naročito u smjeru raskidanja s podležećom strukturom tradicionalne misli. Nju Heidegger prepoznaje naročito oličenom u novovjekovnoj *ideji sustava*, kao i u novovjekovnoj *ideji metode*.

Radi se o metodi u smislu koji se danas najviše vidi u znanostima, a koji podrazumijeva da se način izvođenja istraživanja, u svim njegovim koracima, zna unaprijed – prije samog istraživanja, te da se kao takav tijekom istraživanja rigorozno poštuje. Po Heideggeru, to je pitanje

»... prvenstva postupka pred stvari i ispravnosti suđenja pred istinom bića.«¹⁴

Glavna je Heideggerova primjedba ideji metode čisto fenomenološka: ako se tako postupa, onda se fenomenu ne dopušta da se pokaže kakav sâm po sebi jest, već mu se unaprijed nameću okviri zahvaćanja i smisla – i to tako da se svim fenomenima pristupa jednako. U posljednjoj primjedbi možemo naći osnovu za paralelu s Heideggerovom optužbom da tradicija zaboravlja ontološku diferenciju, odnosno da reducira bivstvovanje na bivstvujuće, a što za posljedicu ima jednoznačnost ontoloških kategorija bez obzira na razlike u načinima bivstvovanja bivstvujućih.¹⁵ Također, u duhu teze o modernoj filozofiji kao *dobu slike svijeta*, ovakvo shvaćanje metode Heidegger razumije kao svojevrsno konstruiranje stvarnosti; konstruiranje dalje vodi manipulaciji i *mahinaciji*.¹⁶ Tome Heidegger suprotstavlja pojam *puta* (njem. *Weg*).

Pojam *puta* u poznoj Heideggerovoj misli predstavlja zamjenu za tradicionalni pojam *metode*, uz očiglednu razliku: ovdje se koraci postupanja ne poznaju unaprijed, već se onome tko putuje i hodi otkrivaju shodno tome kuda se zaputio. Heideggerovim riječima, *put se stvara sa svakim pojedinim korakom*. Dakle, to nije unaprijed postojeći i zacrtani put, već doslovno *krčenje staze*.¹⁷ Heidegger kaže:

»Mislilačko djelo u doba prijelaza može i mora biti *hod* u dvoznačnosti te riječi: ujedno hodanje i put, dakle put koji sâm hoda.«¹⁸

10

Usp. Friedrich-Wilhelm von Hermann, *Heideggers Philosophie der Kunst. Eine systematische Interpretation der Holzwege-Abhandlung „Der Ursprung des Kunstwerkes“*, Vittorio Klosterman, Frankfurt na Majni 1994., str. 28–29; Martin Heidegger, »Seminar in Le Thor 1969«, u: Martin Heidegger, *Seminare*, GA 15, Vittorio Klostermann, Frankfurt na Majni 1986., str. 326–371, ovdje str. 335, 344.

11

Una Popović, »Prostor, mesto i stvari. Hajdeger o neegzistencijalnoj prostornosti«, *Kritika* 1 (2020) 2, str. 251–271, ovdje str. 269–270, doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4304623>.

12

Usp. Karl Lehmann, *Vom Ursprung und Sinn der Seinsfrage im Denken Martin Heideggers. Versuch einer Ortbestimmung*, sv. I, Universitätsbibliothek, Freiburg 2003., str. 155; Friedrich-Wilhelm von Hermann, *Subjekt und Dasein. Interpretationen zu „Sein und Zeit“*, Vittorio Klostermann, Frankfurt na Majni 1985., str. 21.

13

Usp. M. Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 53.

14

Usp. M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 130.

15

Usp. F.-W. von Hermann, *Subjekt und Dasein*, str. 25; F.-W. von Hermann, *Wege ins Ereignis*, str. 356.

16

Usp. M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 113–115, 117.

17

Usp. Otto Pöggeler, *Der Denkweg Martin Heideggers*, Gänther Neske Verlag, Stuttgart 1994., str. 294–295.

18

M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 80. Usp. i str. 83.

Rečeno u nešto standardnijem duhu, put podrazumijeva misaono kretanje koje prati sâm fenomen; kako će ono izgledati, to ovisi od toga o kojem je fenomenu riječ i na koji način je taj fenomen dan, pa se toga niti ne može unaprijed predvidjeti. Jedine su dvije metodološke smjernice koje u tom smislu možemo imati i koje su krajnje formalnog karaktera: (1) *nađi vodiča*, što je u ovom slučaju sâm fenomen, te (2) *prati vodiča* kuda god da te vodi. Svjetionik je zgodna metafora koja može predstaviti ovaj postupak, premda nije Heideggerova: za brod na moru u noći kopno je tamo odakle dolazi svjetlo, te se i putanja plovidbe upravlja prema izvoru svjetla. S druge strane, kada je riječ o pojmu *sustava*, Heidegger tvrdi:

»Prošlo je vrijeme ‘susutava’.«¹⁹

Heideggerova kritika vrlo je slična prethodnoj: radi se o nasilnoj konstrukciji unutrašnjeg poretka pojmova, iskaza i uopće misaonih sadržaja, a prema formalnom modelu koji potječe iz logike i ne ovisi od sadržaja koji se u takvoj formi izlaže. Tako se ista osnovna struktura sustava pojavljuje u pozadini kako Spinozine, tako i Hegelove misli; ona vrijedi za bilo koji sadržaj. Činjenica da to ne doživljavamo kao bilo što nasilno, po Heideggeru, samo je stvar navike koja ima svoje povijesne osnove (u koje ovom prilikom nećemo ulaziti). Međutim, ako se stvar promatra iz perspektive fenomenologije, riječ je o sličnom promašaju kao i u slučaju metode: fenomenu bi trebalo pružiti mogućnost da samostalno pokaže vlastitu strukturu, te bi izlaganje, odnosno deskripcija fenomena trebala danu strukturu pratiti i jasno predstaviti.²⁰ Pri tome, Heideggerova kritika sustava ne znači odbacivanje stroge i u poredak organizirane misli; pitanje je samo kakav je taj poredak i zašto je baš takav, odakle on crpi svoju legitimnost?²¹ Shodno tome, Heidegger će reći da *svaka filozofija mora biti sistematična, ali da ne mora svaka biti sustav*.²²

Heideggerov kritički odgovor pojmu *sustava* upravo je pojam *sklopa*, odnosno šesterostrukog *sklapanja*.²³ On kaže:

»Fuga [sklop – op. a.] nešto je bitno drukčije od ‘sustava’.«²⁴

Riječ je, dakle, o naročitoj strukturi koja se sastoji od šest elemenata, nazvanih sklopovima, a to su: *odjek* (njem. *Anklang*), *proigravanje* (njem. *Zuspiel*), *skok* (njem. *Sprung*), *temeljenje* (njem. *Gründung*), *oni budući* (njem. *die Zukünftige*) i *posljednji bog* (njem. *der letzte Gott*). O točnom smislu i ulozi svakog od sklopova govorit ćemo u sljedećem poglavlju. Sada, međutim, ocrtat ćemo načelan oblik ovog novog »sustava«.

Šest sklopova predstavljaju jedinstvenu cjelinu – *šesterostruko sklapanje*. Premda svaki od njih ima naročit karakter, niti jedan ne stoji samostalno i zasebno, pa se utoliko može reći da je cjelina njihova sklapanja zapravo sklop u punom smislu te riječi. To je od izuzetnog značaja, zbog toga što Heidegger nalaže da se šesterostruko sklapanje promatra kao cjelina koja prethodi svojim momentima i iznutra ih zadaje:

»Šest udesa fuge stoje svaki za sebe, ali samo kako bi jače naglasili bitno jedinstvo.«²⁵

Drugim riječima, ne radi se o tome da se pojedinačni sklopovi uklapaju rapsodično, niti je riječ o tome da se prvi sklop ponaša kao korijen iz kojeg rastu svi ostali.²⁶ Naprotiv, odnosi sklopova imaju unutrašnju »logiku« koja potječe od samog fenomena čiju strukturu prate i pokazuju.²⁷

Ovu nadređenost šesterostrukog sklapanja kao cjeline pojedinačnim sklopovima važno je stalno imati u vidu, baš kao i jedinstvenost fenomena bivstvova-

nja-u-svijetu u odnosu na razlikovanje pojedinačnih egzistencijalnih struktura u *Analitici bivstvovanja*. Navedeno posebno stoga što Heidegger inzistira na točnom poretku šest sklopova, onako kako su prethodno navedeni. Redosljed sklopova nije slučajan; kao i sklapanje u cjelini, i on svoje opravdanje nalazi u samom fenomenu koji pokazuje i čiju strukturu eksplicira. Otuda je na prvi pogled Heideggerov novi »sustav« jednako linearan i hijerarhijski kao i oni tradicionalni – mora se krenuti od prvog koraka, pa prijeći na drugi, i tako redom do posljednjeg. Ipak, to nije slučaj. Heidegger kaže:

»Taj nacrt ne predstavlja nizanje različitih razmatranja o različitim predmetima; on također nije ni uvodno uspinjanje od nekoga dolje prema nekom gore.«²⁸

Poredak sklopova podrazumijeva *metodu otkrića*: redosljed kojim se *otkriva* cjelovita struktura. Ovdje se zapravo radi o hermeneutičkom modelu i tezi da se cjelina ne može znati drugačije nego preko svojih dijelova, niti dijelovi drugačije nego spram cjeline. U slučaju poretka sklopova, očigledno se radi o potezu od dijelova k cjelini; u slučaju prethodno naglašene unutrašnjeg »logike« odnosa sklopova, o potezu od cjeline k dijelovima. Da je riječ upravo o hermeneutičkom krugu, suprotstavljenom linearnosti tradicionalnog sustava, potvrđuje se i u Heideggerovim riječima vezanim za posljednji sklop – naime, da se kraj povija u početak.²⁹ Drugim riječima, ono što na prvi pogled izgleda kao hod po pravoj liniji zapravo se pokazuje kao hod po kružnici. Pri tome samo treba, kako to Heidegger naglašava u *Bivstvovanju i vremenu*, što duže *kružiti po tom krugu*.³⁰

Kao *metoda otkrića*, redosljed sklopova značajan je za nas koji putem njega otkrivamo cjelinu, odnosno strukturu fenomena. Ključno je pitanje ovdje, međutim, *tko smo to mi?* Na prvi pogled i u klasičnom zahvatu, 'mi' smo (zajedno s Heideggerom) Heideggerovi čitatelji i tumači, pojedinačni spoznajni subjekti u naporu razumijevanja onoga što je rečeno i što se pokazuje.

19 M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 20.

20 Usp. F.-W. von Hermann, »Contributions to Philosophy and Enowning-Historical Thinking«, str. 123.

21 Usp. M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 66.

22 Usp. F.-W. von Hermann, *Wege ins Ereignis*, str. 39–42; F.-W. von Hermann, »Contributions to Philosophy and Enowning-Historical Thinking«, str. 123–124.

23 Usp. M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 230; F.-W. von Hermann, *Wege ins Ereignis*, str. 22; Parvis Emad, *On the Way to Heidegger's Contributions to Philosophy*, The University of Wisconsin Press, Madison 2007., str. 58.

24 Usp. M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 79.

25 Usp. *ibid.*, str. 79.

26 Usp. D. Vallega-Neu, *Heidegger's Contributions to Philosophy*, str. 37–38.

27 *Sklop i sklapanje* su, stoga, nazivi za unutrašnji poredak povijesnog mišljenja bivstvovanja. Ovaj je poredak unutrašnji zbog toga što se mišljenju nameće neposrednim načinom na koji mu je bivstvovanje neskriveno. Usp. Joseph J. Kockelmans, »Language, Meaning, and Ek-sistence«, u: Joseph J. Kockelmans (ur.), *On Heidegger and Language*, Northwestern University Press, Evanston 1972., str. 3–32, ovdje str. 25–26; F.-W. von Hermann, *Wege ins Ereignis*, str. 362.

28 Usp. M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 21.

29 Usp. *ibid.*, str. 340, 343.

30 Usp. R. Polt, *The Emergency of Being*, str. 12.

To je nesumnjivo i slučaj; Heidegger zaista cilja na svakog od svojih čitatelja pojedinačno. U tom smislu, poredak šest sklopova podrazumijeva postupno usvajanje novog načina mišljenja koji Heidegger predlaže: krećući se od jednog do drugog sklopa, prateći Heideggerovo izlaganje, mi se najprije upoznajemo s ovim načinom mišljenja i njegovim oblicima, a potom ih i usvajamo. Implicitna je postavka Heideggerova sklopnog mišljenja upravo ta – *ono se ne može razumjeti ako se ne usvoji*, odnosno ako se ne počne samostalno misliti na takav način. Sklopno mišljenje nije moguće razumjeti neutralno i teorijski uzdržano; ukoliko se pokuša s takvim pristupom, utoliko se cijela stvar brzo pokazuje nejasnom, ako ne i besmislenom. Sklopno se mišljenje razumije samo pomoću *izvršenja* (njem. *Vollzug*) koje bi svatko od nas trebao samostalno sprovesti:

»A onome tko će jednom shvatiti nije potreban ‘moj’ pokušaj; jer on sebi mora sâm utrti put onamo.«³¹

U ovom se pogledu pojam *sklopa* pokazuje u svojem bitnom metodološkom smislu. Ovaj pojam, dakle, i nema neki sadržaj koji bi se dao jednostavno izložiti i opisati. Prije, on nalaže *određeno misaono postupanje* – određeno *kako mišljenja*. Štoviše, to vrijedi kako za cjelinu šesterostrukog sklapanja, tako i za svaki od šest sklopova pojedinačno.³² Drugim riječima, pojmovi *odjeka*, *proigravanja*, *skoka*, *temeljenja*, *onih budućih* i *posljednjeg boga*, svaki pojedinačno, odnose se na *šest različitih kako mišljenja*:

»U svakom od šest udesa pokušava se o istome kazati isto, ali svaki put iz nekog drugog područja biti onoga što događaj imenuje.«³³

Budući da se oni nalaze u točno određenom poretku, to znači da mi kao Heideggerovi čitatelji u izvršenju i usvajanju novog (povijesnog) načina mišljenja trebamo izvršiti nekoliko unutrašnjih prevrata i preobraženja: od misaonog držanja karakterističnog za *odjek* k misaonom držanju karakterističnom za *proigravanje*, od njega k misaonom držanju karakterističnom za *skok* i tako redom. To znači da se zadatak *novog povijesnog mišljenja* ne ostvaruje tek na kraju, sa šestim sklopom; naprotiv, taj se zadatak ostvaruje sa svakim od sklopova.³⁴

Kretanje od jednog do drugog sklopa možemo iznova predstaviti našom metaforom o svjetioniku. Brod se, dakle, kreće u pravcu izvora svjetla koje se opaža; to bi odgovaralo prvom sklopu. Kada se približimo tom izvoru svjetla, ustanovljavamo da nije riječ o kopnu, već o hridi na kojoj se nalazi svjetionik. Međutim, s tog mjesta vidi se drugo svjetlo, koje naš brod usmjerava u drugom pravcu i na drugačiji način; to bi odgovaralo drugom sklopu. Kada pridemo izvoru tog svjetla, ustanovljavamo da postoji i treći svjetionik, kojim se sada vodimo; i tako sve do šestog i posljednjeg svjetionika/sklopa. S druge strane, odnos pojedinačnih sklopova i cjeline šesterostrukog sklapanja može se predstaviti metaforom koju izlaže Pseudo-Dionizije Areopagit. Naime, on predstavlja sliku sobe osvjetljene svjetiljkama. Svjetlo u sobi iskušava se kao jedno jedinstveno svjetlo; ipak, ono je jedinstvena cjelina koja potječe od udruženog sijanja više svjetiljki. Svjetlo neke od svjetiljki u sobi ne može se razlikovati od svjetla ostalih; ako se ono želi razmotriti samo po sebi, svjetiljku moramo iznijeti van sobe.³⁵ U ovoj metafori, pojedinačne svjetiljke predstavljaju misaona držanja specifična za pojedine sklopove, a jedinstveno svjetlo cjelokupan način novog sklopnog i povijesnog mišljenja.

Napokon, pitanje tko smo to ‘mi’ koji otkrivamo strukturu fenomena i šesterostrukog sklapanja – ima još jedan, sada već tipično heideggerijanski odgo-

vor: ‘mi’ se ne odnosi samo na Heideggerove čitatelje i tumače nego – možda i primarno – na čovječanstvo u njegovu povijesno-civilizacijskom razvoju.³⁶ Drugim riječima, isto ono što vrijedi za pojedinca u naporu čitanja *Priloga filozofiji* vrijedi, po Heideggeru, i za unutrašnje kretanje zapadne civilizacije od Grčke naovamo. U tom slučaju očigledno nije riječ niti o kakvom subjektivnom usvajanju novih načina mišljenja, nego o objektivnim povijesnim dešavanjima, uključujući i ona suvremena. Pri tome je za Heideggera odlučujući nosilac tako opisanog kretanja sama filozofija – kako tradicionalna, tako i ona koju sâm pokušava utemeljiti. Tako se šesterostruko sklapanje može razumjeti i kao unutrašnji nacrt strukture razvoja filozofije od njezina nastanka do danas, ali i dalje – k njezinoj budućnosti!

S ovim primjedbama očigledno iskoračujemo iz užeg metodološkog konteksta razmatranja *sklopa i sklapanja*; njih, dakle, treba dopuniti ontološkom perspektivom. Po Heideggerovu shvaćanju fenomenologije, drugačije ne može niti biti – jer u fenomenološkom postupanju primat ima samootkrivanje fenomena, a fenomen o kojemu je ovdje riječ upravo je *bivstvovanje*, i to *bivstvovanje kao takvo*.

3. O sklopu i sklapanju u ontološkom pogledu

Kada je riječ o razumijevanju filozofije i njezina razvoja, pozni Heidegger razlikuje *prvi i drugi početak mišljenja*. Prvi se početak, naravno, odnosi na nastanak filozofije u antičkoj Grčkoj, ali također i na cjelokupnu tradiciju filozofije sve do Heideggerova vremena, bez obzira na razlike u pojedinačnim filozofskim pozicijama.³⁷ U osnovi, Heidegger tvrdi da je ono što je zadano u (prvom) početku ostalo na snazi, bez obzira na varijacije: kako je poznato, on način mišljenja karakterističan za tradiciju naziva *metafizikom*, što u srži podrazumijeva nivelaciju ontološke diferencije. S druge strane, pojam *drugog početka* Heidegger koristi za vlastite napore i ono što smo do sad imenovali kao novi način (povijesnog) mišljenja. Vidjevši filozofiju, uz izuzetak umjetnosti, kao najpregnantniji izraz temeljnog načina i smisla na koji zahvaćamo stvarnost, Heidegger pretendira na principijelno novi način razumijevanja

31
Usp. M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 23.

32
Za potrebe jasnije argumentacije, ove načine mišljenja karakteristične za svaki od sklopova označit ćemo kao *misaona držanja*, a ono što nudi njihova cjelina – šestostruko sklapanje – označavat ćemo *načinom mišljenja* (u najstrožem smislu).

33
Ibid., str. 79.

34
Usp. Alexandro A. Vallega, »‘Beyng-Historical Thinking’ in Heidegger’s *Contributions to Philosophy*«, u: Charles E. Scott, Susan Schoenbohm, Daniela Vallega-Neu, Alejandro Arturo Vallega (ur.), *Companion to Heidegger’s Contributions to Philosophy*, Indiana University Press, Bloomington 2001., str. 48–65, ovdje str. 60.

35
Usp. Дионизије Ареопажита [Dionizije Areopagita], *О божанским именима [O božanskim imenima]*, Међународни центар за православне студије [Међународни центар за православне студије] – Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу [Centar za vizantijsko-slovenske studije Univerziteta u Nišu], Niš 2015., str. 22–23.

36
Usp. Jason Powell, *Heidegger’s Contributions to Philosophy. Life and the Last God*, Continuum, London – New York 2007., str. 21–22.

37
Usp. M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 151, 349.

bivstvovanja, a samim tim i na neposredni utjecaj na to kako se živi i kako će se živjeti.

Ova je očigledna ambicioznost prije stvar povjerenja u filozofiju nego Heideggerove vjere u sebe samog. To se očituje u načinu na koji Heidegger opisuje vlastiti projekt: on, naime, *nije sam drugi početak mišljenja*, već ima za svrhu stvoriti njegove uvjete mogućnosti. Heidegger o svojem projektu kaže da je on *početni* – u smislu započinjanja drugog početka, *prelazni* – u smislu prelaska s prvog na drugi početak, te *pripremni* – u smislu da još nije drugi početak, već da ga priprema.³⁸ Navedeno implicira sljedeće pitanje: ako je sklopno mišljenje pripadno drugom početku, kako to Heidegger tvrdi, znači li ovakav karakter njegova projekta da sâm Heidegger nije misaono izvršio sve korake? Odgovor također daje sâm Heidegger:

»Tako ‘Prilozi’ još ne mogu sklopiti slobodnu fugu istine bitka iz njega samoga, iako već kazuju o biti bitka i samo o njoj, tj. o ‘do-gađaju’.«³⁹

Ako je tako, na kojoj bi stanici toga puta trebali tražiti Heideggera? Prije nego dođemo do odgovora na to pitanje, trebalo bi razjasniti i razloge zašto Heidegger ne tvrdi, poput Hegela, da je upravo njegova filozofija krajnja stepenica u razvoju apsolutnog duha. Razlog je vrlo jednostavan – iznova se radi o granicama koje postavlja fenomenološka metoda. Kako u fenomenološkom postupanju metodološki primat ima fenomen koji rukovodi istraživanjem i izlaganjem, tako fenomen mora biti dan; u suprotnom, postupak nije moguće sprovesti. Za Heideggera, upravo je o tome i riječ: fenomen, u ovom slučaju fenomen bivstvovanja kao takvog, *još uvijek nije dan na način koji bi osigurao drugi početak mišljenja*.⁴⁰ On kaže:

»Vrijeme uzdizanja bitnog lika bića iz istine bitka još nije došlo.«⁴¹

Međutim, po Heideggeru vrijedi i sljedeće: fenomen bivstvovanja kao takvog *više nije dan ni na način koji je osiguravao prvi početak mišljenja* (i njegovo vjekovno trajanje). Drugim riječima, naša je pozicija između dvije uskraćenosti – između onoga što je bilo i više nije, te onoga što će biti, ali još uvijek nije. Mi se sami, odnosno Heidegger, nalazimo u prelazanju između ta dva:

»U međuvremenu, filozofija u prijelazu na drugi početak mora postići nešto bitno: nabačaj, tj. utemeljujuće otvaranje vrijeme-prostora djelovanja istine bitka.«⁴²

Navedeno podrazumijeva i glavni *dictum* Heideggerove pozne filozofije – *povijesno* mišljenje bivstvovanja. Naime, ako je bivstvovanje kao takvo za Grke moglo biti dano na jedan način, a za nas (još uvijek nije, ali može biti dano) na drugi način, to znači da se bivstvovanje kao fenomen daje na različite načine i to ne sinkronijski, već dijakronijski.⁴³ Bivstvovanje se, dakle, kao fenomen povijesno daje u različitom »smislu«. Za Grke, uz specifičan izuzetak pred Sokratovaca, ono je bilo raskriveno kao prisustvo, što vodi k tradiciji metafizike i nivelaciji ontološke diferencije kao nekoj vrsti ontološko-povijesne nužnosti. Za Heideggera i nas danas, bivstvovanje je dano na sasvim drugačiji način – prije svega, u nedovoljnosti i izostanku prvobitne danosti. Otuda se može zaključiti samo na neku buduću danost fenomena bivstvovanja u drugačijem ključu, a to znači da se mora misliti *s obzirom na tu buduću danost i polazeći od nje*, pa makar i formalno. Navedeno stoji u osnovi Heideggerove misaone figure *mišljenja iz budućeg*, posebno oličene u njegovu pojmu *miga* (njem. *Wink*):

»Ono pokušano čovjek mora moći misliti tako kao da mu se ono približava izdaleka, a ipak je njegovo najvlastitije, čemu je on predan kao netko tko je upotrebljavan i zato nema ni volje ni prilike misliti 'sebe'.«⁴⁴

Za razumijevanje ovako postavljenog povijesnog mišljenja bivstvovanja ključno je razumjeti da se radi upravo o okretu od ranih k poznim pozicijama. U ranoj fazi, Heidegger je misaoni hod postavljao od *bivstvovanja bivstvjućeg* (egzistencija) k *bivstvovanju kao takvom*. U poznoj misli, međutim, on misaoni hod, uvjetno rečeno, postavlja od *bivstvovanja kao takvog* k *bivstvovanju bivstvjućeg*. Zapravo, ovo nije sasvim precizna slika: sâm Heidegger govori o *osciliranju* (njem. *Gegenschwingung*), odnosno o izmjeničnom kretanju između te dvije krajnosti; ili, preciznijom terminologijom, o istovremenom *dobačaju* (njem. *ereignenden Zuwurf*) *bivstvovanja kao takvog* i *nabačaju* (njem. *ereigneter Entwurf*) *tubivstvovanja* k *bivstvovanju*.⁴⁵ U odnosu na rane pozicije, nesumnjiva je novina ova nova dinamička pozicija primata *bivstvovanja kao takvog* – promjena od neke vrste statičnog horizonta koji se otkriva mukotrpnom analizom slojeva do neposredno aktivnog prosijavanja tog fenomena u svim drugim, na njemu zasnovanim fenomenima.

Kao što je poznato, ova promjena ima za posljedicu i drugačiji status *tubivstvovanja* u odnosu na njegov apsolutni primat u ranoj fazi. Međutim, često se zanemaruje da je posljedica iste promjene svojevrsno ontološko uzdizanje bivstvjućih neusklađenih *tubivstvovanju* kao jednako legitimnih točaka ontološke analize. U tom će se smislu Heidegger u poznoj misli posebno baviti tvorevinama, umjetničkim djelima, stvarima – pa čak posebno i skulpturom, slikom, arhitekturom i sl. U svim ovim slučajevima radi se o *mjestima prosijavanja bivstvovanja kao takvog*, te utoliko i o drugačijem mišljenju prostora u odnosu na rane radove. Za razliku od tradicionalno mišljenog prostora, Heideggerov pojam mjesta (njem. *Ort*) koje pripada bivstvjućem osigurava neskrivenost bivstvovanja (kao takvog).⁴⁶ Po našem sudu, ovo je na djelu od samog okreta, a riječ je upravo o *topologiji bivstvovanja* – radi se o razvijanju pitanja o bivstvovanju »k uposebljenjima pojedinačnih područja samoga onoga što biva«. ⁴⁷ Kako ćemo nastojati pokazati, postupak topologije pripada sklopnom načinu mišljenja i u skladu je s njim kako u užem, tako i u načelnom smislu.

Promatrano u ontološkom ključu, šesterostruko sklapanje specifičan je način na koji se bivstvovanje kao takvo dobacuje i raskriva u samom početku drugog

38
Usp. *ibid.*, str. 20–21.

39
Ibid., str. 20.

40
Ibid., str. 197.

41
Ibid., str. 20.

42
Ibid.

43
Usp. D. Vallega-Neu, *Heidegger's Contributions to Philosophy*, str. 31.

44
M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 23.

45
Usp. F.-W. von Hermann, *Wege ins Ereignis*, str. 19.

46
Usp. Martin Heidegger, »Die Kunst und der Raum«, u: Martin Heidegger, *Aus der Erfahrung des Denkens*, GA 13, Vittorio Klostermann, Frankfurt na Majni 1983., str. 203–210, str. 207; Alejandro A. Vallega, *Heidegger and the issue of space: thinking on exilic grounds*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 2003., str. 179.

47
Мартин Хайдегер [Martin Heidegger], *Увод у метафизику* [*Uvod u metafiziku*], Еидос [Eidos], Vrnjačka Banja 1997., str. 73.

početka mišljenja. Otuda je svaki od sklopova jedno od područja povijesno određene biti događaja (njem. *Wesungsbereiche des Ereignisses*), što znači da se u svakom od njih za mišljenje dešava i ostvaruje istina bivstvovanja.⁴⁸ Heideggerov zahtjev da se krećemo od jednog do drugog sklopa podrazumijeva spomenutu dinamičku »sliku« bivstvovanja; struktura njegova raskrivanja dana je u kretanju, a ne u jedinstvenom, ma koliko kompleksnom zahvatu. Također, u svakom od sklopova *bivstvovanje kao takvo* dobacuje se i raskriva na naročit način, te je cjelokupna sklopna struktura dinamizirana iznutra, samim temeljnim fenomenom. Kako bi se ovo bolje razumjelo, ukratko ćemo predstaviti svaki od sklopova.

Prvi sklop, *odjek*, predstavlja situaciju mišljenja u kojoj se osjeća napuštenost bivstvovanja (njem. *Seinsverlassenheit*).⁴⁹ U pitanju je situacija koju Heidegger spominje još na prvoj stranici *Bivstvovanja i vremena*, a odnosi se na zaborav bivstvovanja i tradiciju metafizike.⁵⁰ Međutim, po Heideggeru, u iskustvu napuštenosti po prvi put *odjekuje* istina bivstvovanja. Naime, napuštenost je intencionalna i upućuje na bivstvovanje kao ono što izostaje, te se tako pokazuje kao naročit način njegove prisutnosti i dostupnosti.⁵¹ Kada se ovo razumije, mišljenje je u poziciji da preispita samu napuštenost, pa ona tako u učincima postaje pozitivna jer nas provocira da je nadidemo.⁵² U tom se svjetlu pokazuje i to da je tradicionalna metafizika izgrađena na prvom početku mišljenja, što se s novih pozicija također može pozitivno prisvojiti. U svojoj nedostatnosti za nas, prvi početak upućuje na drugi početak, a njihov međuodnos predstavlja drugi sklop, *proigravanje*.

Heidegger s *proigravanjem* želi uhvatiti upravo onu situaciju mišljenja u kojoj se zatičemo nakon tematizacije napuštenosti bivstvovanja. Radi se o ponovnom postavljanju pitanja o bivstvovanju, koje se mora razumjeti u prijelazu od vodećeg pitanja (njem. *Leitfrage*) o bivstvovanju bivstvujućeg i smislu bivstvovanja, k temeljnom pitanju (njem. *Grundfrage*) – tj. *što je istina bivstvovanja* (kao takvog)?⁵³ Kako kaže Heidegger, vodeće je pitanje samo »zamuklo« temeljno pitanje.⁵⁴ Međutim, postavljanje pitanja ne znači i njegovo rješavanje, jer novi način danosti bivstvovanja primjeren drugom početku još uvijek nije na snazi. Problem se ne može riješiti niti povratkom prvom početku iako je njim omogućen, jer je upravo iskustvo napuštenosti dovelo do novog postavljanja pitanja.⁵⁵ Dakle, drugi početak na koji smjerramo nije neposredovani početak, pa Heidegger stoga govori o *proigravanju prvog i drugog početka*, jer je naša pozicija upravo između njih.

Ako se ipak upustimo u pripremu drugog početka, smatra Heidegger, do njega ne možemo doći nekim postupnim prijelazom; prvi početak ne može biti temelj drugog.⁵⁶ Naprotiv, u drugi početak mora se ući *okretom* od prvog, i to okretom koji se izvršava naglo i iznenada – kao *skok*. Kako kaže Heidegger, *skok* je »ono najodvažnije u postupku početnog mišljenja«. ⁵⁷ Kao i u slučaju Thomasa Kuhna, tj. njegova razumijevanja znanstvene revolucije, i ovdje bi nova pozicija trebala objasniti sve što je objašnjavala prethodna, te u najmanju ruku riješiti problemsko mjesto na kojem je prethodna pala. Međutim, sâm okret i *skok* nisu objašnjivi.⁵⁸ Kako kaže Heidegger, mi nismo ti koji uzrokuje promjenu, već se promjena dešava od strane same stvari mišljenja – u *samom mišljenju*.⁵⁹

Skok stoga još uvijek ne podrazumijeva da smo počeli misliti na način drugog početka, ali znači da smo se u potpunosti okrenuli k tome.⁶⁰ Kako točno treba misliti još uvijek nije jasno, ali smo sada u situaciji da to pitanje uopće pokrenemo: to znači napuštanje čvrstog tla i neodređenost puta.⁶¹ Heidegger

izvjesno razjašnjenje daje s četvrtim sklopom, *temeljenjem*: riječ je o preuzimanju povijesne biti bivstvovanja, u koju smo *skočili*, kao temelja na kojem se dalje misaono »gradi«. ⁶² Navedeno se odvija tematiziranjem različitih problema koji se pokušavaju misliti polazeći od povijesne neskrivenosti bivstvovanja – upravo kako je opisano u kontekstu topološkog mišljenja. ⁶³ Pokušaji da se različita pitanja riješe na ovakav način predstavljaju »udaranje temelja«, budući da se u svakom od tih slučajeva zadire u sâm temelj mišljenja – odnosno u bivstvovanje kao takvo. ⁶⁴ Prisvajanje povijesne neskrivenosti bivstvovanja i pokušaji da se na konkretnim analizama orijentiramo u toj neskrivenosti istovremeno su ispitivanje načina na koji treba (povijesno) misliti o bivstvovanju. Dakle, metoda se otkriva *unutar*, a ne prije samog istraživanja.

48

Usp. F.-W. von Hermann, *Wege ins Ereignis*, str. 20–21.

49

Usp. M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 100.

50

Usp. *ibid.*, str. 102, 104; F.-W. von Hermann, »Contributions to Philosophy and Enowning-Historical Thinking«, str. 114.

51

Usp. M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 106; Daniela Vallega-Neu, »Poietic Saying«, u: Charles E. Scott, Susan Schoenbohm, Daniela Vallega-Neu, Alejandro Arturo Vallega (ur.), *Companion to Heidegger's Contributions to Philosophy*, Indiana University Press, Bloomington 2001., str. 66–80, ovdje str. 70–71.

52

Usp. Kenneth Maly, »Turnings in Essential Swaying and the Leap«, u: Charles E. Scott, Susan Schoenbohm, Daniela Vallega-Neu, Alejandro Arturo Vallega (ur.), *Companion to Heidegger's Contributions to Philosophy*, Indiana University Press, Bloomington 2001., str. 150–170, ovdje str. 151–152.

53

Usp. M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 149.

54

Usp. *ibid.*, str. 161.

55

Usp. *ibid.*, str. 149; K. Maly, »Turnings in Essential Swaying and the Leap«, str. 152–153; F.-W. von Hermann, »Contributions to Philosophy and Enowning-Historical Thinking«, str. 116.

56

Usp. F.-W. von Hermann, »Contributions to Philosophy and Enowning-Historical Thinking«, str. 117.

57

M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 193.

58

Usp. K. Maly, »Turnings in Essential Swaying and the Leap«, str. 154.

59

Usp. M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 218; F.-W. von Hermann, »Contributions to Philosophy and Enowning-Historical Thinking«, str. 110.

60

Usp. K. Maly, »Turnings in Essential Swaying and the Leap«, str. 156; Walter A. Brogan, »Da-sein and the Leap of Being«, u: Charles E. Scott, Susan Schoenbohm, Daniela Vallega-Neu, Alejandro Arturo Vallega (ur.), *Companion to Heidegger's Contributions to Philosophy*, Indiana University Press, Bloomington 2001., str. 171–180, ovdje str. 177.

61

Usp. John Sallis, »Grounders of the Abyss«, u: Charles E. Scott, Susan Schoenbohm, Daniela Vallega-Neu, Alejandro Arturo Vallega (ur.), *Companion to Heidegger's Contributions to Philosophy*, Indiana University Press, Bloomington 2001., str. 181–197, ovdje str. 191.

62

Usp. A. A. Vallega, »'Beyng-Historical Thinking' in Heidegger's Contributions to Philosophy«, str. 58; F.-W. von Hermann, »Contributions to Philosophy and Enowning-Historical Thinking«, str. 119.

63

Usp. Parvis Emad, »On 'Be-ing': The Last Part of Contributions to Philosophy (From Enowning)«, u: Charles E. Scott, Susan Schoenbohm, Daniela Vallega-Neu, Alejandro Arturo Vallega (ur.), *Companion to Heidegger's Contributions to Philosophy*, Indiana University Press, Bloomington 2001., str. 229–245, ovdje str. 237.

64

Usp. F.-W. von Hermann, *Wege ins Ereignis*, str. 365.

Međutim, posljednja dva sklopa nisu nam dostupni; oni još uvijek nisu povijesno otvoreni. Usprkos tome, Heidegger govori o njima, a to mu je moguće zbog samog karaktera sklopnog mišljenja, jer prva četiri sklopa u svojem kretanju upućuju k posljednjim dvjema. Kako poredak sklopova vodi samo iskustvo mišljenja i njegovo unutrašnje preobražavanje, nužnost slijeda nije proizvoljna. Heidegger, dakle, o posljednja dva sklopa ne govori iz iskustva mišljenja koje oni podrazumijevaju, već samo u mjeri u kojoj mu je to moguće iz pozicije u kojoj se nalazi – iz iskustva mišljenja prva četiriju sklopa, a time i jedinstvene cjeline kojoj pripadaju.

Peti sklop, *oni budući*, predstavlja povijesno mišljenje (samo)poimanja tubivstvovanja i novo određenje čovjeka. Po Heideggeru, promjena mišljenja mora proizvesti i promjenu u biti čovjeka, u smislu promjene načina na koji sebe razumijemo, pa u skladu s tim i jesmo.⁶⁵ To je pripremljeno temeljenjem, jer Heidegger kaže da se tubivstvovanje mora shvatiti kao »temelj nekog određenog, budućeg čovjekova bitka«. ⁶⁶ Tubivstvovanje je temelj utoliko što one buduće »tek treba pripremiti«. ⁶⁷ S druge strane, to se konačno realizira u novom promišljanju svetog, božanskog i boga, odnosno u šestom sklopu; zbog toga Heidegger govori o *onim budućim posljednjeg Boga*. O vezi tih dvaju sklopova Heidegger kaže:

»No poimati bitkopovijesno mišljenje polazeći od bogova 'isto' je kao i pokušaj naznake biti tog mišljenja polazeći od čovjeka.«⁶⁸

Šesti je sklop, *posljednji Bog*, ono misaono držanje u kojem je povijesni način mišljenja u potpunosti ostvaren.⁶⁹ Heidegger namjerno koristi pojam *boga* (u množini ili jednini) ili pojam *bogovanje*, jer se igra s tradicionalnim predstavama o bogu kao ontološkom fundamentu i temeljnom modelu razumijevanja postojanja.⁷⁰ Ipak, on pod tim cilja na samu povijest, odnosno na vrijeme.⁷¹ Stoga pitanje o bogu treba razumjeti kao pitanje o legitimnosti postavljanja pitanja o bivstvovanju samom, posebno polazeći od bivstvujućeg.⁷²

Posljednji Bog nikako nije neko bivstvujuće, a niti bivstvovanje samo; to je određeno misaono držanje koje je povijesno otvoreno na poseban način.⁷³ Heidegger jasno kaže da »posljednji Bog nije sâm događaj«, ⁷⁴ ali on jest jedno povijesno događanje istine bivstvovanja. Posljednji je Bog *posljednji* samo uvjetno: ovaj sklop dovršava sklopno mišljenje i našu dosadašnju povijest, ali otvara sasvim novi i drugačiji početak.⁷⁵

4. Zaključna razmatranja

Naše razmatranje Heideggerova razumijevanja *sklopa* i *sklapanja* zaključit ćemo osvrtom na dva značajna, a prethodno samo naznačena pitanja. Najprije, ostalo je neriješenim pitanje u kojoj fazi sklopnog mišljenja treba tražiti samog Heideggera, i zašto? U danim smo analizama implicitno nagovijestili da se Heideggerova vlastita pozicija može vezati za treći ili četvrti sklop, jer je sasvim izvjesno da peti i šesti sklop ostaju nedostupni. Dakle, je li riječ o *skoku* ili o *temeljenju*? Po našem sudu, Heideggerova pozna filozofija nalazi se u poziciji *temeljenja*: opisano rješavanje mnoštva pojedinih problema polazeći od povijesne neskrivenosti bivstvovanja upravo je Heideggerov postupak nakon okreta. Međutim, navedeno zapravo znači da se Heidegger kreće *unutar četvrtog sklopa* (podrazumijevajući prethodna tri), ali da s njim nije sasvim izašao na kraj.⁷⁶ Da je to slučaj, onda bismo s dovršenjem misaonog

držanja karakterističnog za četvrti sklop već prešli na onaj peti, a peti i šesti sklop su, kako smo vidjeli, još uvijek nedostupni.

U tom smo smislu govorili i o zasnovanosti topološkog mišljenja (bivstvovanja) na sklopnom mišljenju. Naime, topološko mišljenje bivstvovanja, kao predviđena treća faza Heideggerove filozofije, očigledno podrazumijeva mišljenje koje je pored vremena (povijesti) bitno uvjetovano i (novim mišljenjem) prostora. Kako je već sugerirano, riječ je o primatu mjesta u odnosu na prostor – i to o primatu mjesta koje pripada bivstvujućem kao takvom. Mjesta su, zapravo, sama bivstvujuća: ona su to kao mjesta prosijavanja i oprisutnjenja bivstvovanja kao takvog u njegovu povijesnom raskrivanju. Tako se ispitivanje pojedinih bivstvujućih – kako tubivstvovanja, tako i onih tubivstvovanju neodgovarajućih – ispostavlja kao postupak karakterističan za topološko mišljenje.⁷⁷ S druge strane, taj postupak pripada četvrtom sklopu – *temeljenju*, te se utoliko može tvrditi da je topološko mišljenje zasnovano u sklopnom mišljenju. Ova teza nesumnjivo zahtijeva mnogo detaljnije obrazloženje koje, sa svoje strane, traži zasebnu studiju; u tom je smislu spominjemo samo kao korolar ovdje ponuđenih analiza, odnosno kao naznaku njihova mogućeg daljnjeg razvijanja.

Sve navedeno otvara i pitanje mogućnosti da se sklopno mišljenje razumije kao ključ čitanja cjeline Heideggerove pozne filozofije. Pored teze o vezi topološkog i sklopnog mišljenja, na takvu ideju zapravo navodi i sâm Heidegger. On tako, primjerice, napominje da sva njegova predavanja i radovi vezani za povijest filozofije i metafizike spadaju u drugi sklop, odnosno da pripadaju za njega određenom misaonom držanju. Dakle, Heideggerova tumačenja

65

Usp. J. Sallis, »Grounders of the Abyss«, str. 190.

66

M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 251; F.-W. von Hermann, »Contributions to Philosophy and Enowning-Historical Thinking«, str. 120.

67

M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 327.

68

Ibid., str. 360.

69

Usp. David Crownfield, »The Last God«, u: Charles E. Scott, Susan Schoenbohm, Daniela Vallega-Neu, Alejandro Arturo Vallega (ur.), *Companion to Heidegger's Contributions to Philosophy*, Indiana University Press, Bloomington 2001., str. 213–228, ovdje str. 225.

70

U pitanju, svakako, nije bog ni jedne religije; u pitanju je »šifra«, filozofski pojam osobene funkcije. Usp. Günter Figal, *Heidegger zur Einführung*, Junius Verlag, Hamburg 1996., str. 141.

71

Usp. Otto Pöggeler, *Der Denkweg Martin Heideggers*, Neske, Pfullingen 1963., str. 285.

72

Bogovi predstavljaju šifru koja upućuje na prošlost, a *bog šifru* koja upućuje na budućnost. Usp. G. Figal, *Heidegger zur Einführung*, str. 140–141; Günter Figal, »Forgetfulness of God: Concerning the Center of Heidegger's Contributions to Philosophy«, u: Charles E. Scott, Susan Schoenbohm, Daniela Vallega-Neu, Alejandro Arturo Vallega (ur.), *Companion to Heidegger's Contributions to Philosophy*, Indiana University Press, Bloomington 2001., str. 198–212, ovdje str. 199–200.

73

Usp. J. J. Kockelmans, *On the Truth of Being*, str. 135.

74

M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 338.

75

Usp. ibid., str. 340; G. Figal, »Forgetfulness of God: Concerning the Center of Heidegger's Contributions to Philosophy«, str. 208.

76

Usp. J. Sallis, »Grounders of the Abyss«, str. 181–182.

77

Usp. Jason Powell, *Heidegger's Contributions to Philosophy*, str. 30–31.

Nietzschea, Anaksimandra, Aristotela i drugih mislilaca trebali bi čitati iz perspektive *proigravanja prvog i drugog početka*, čak i ako mnoga od njih uopće nisu pisana u poznom periodu, već prije okreta.⁷⁸ Također, govoreći o prvom sklopu – *odjeku*, Heidegger neposredno upućuje na djela *Uvod u metafiziku*, *Doba slike svijeta*, *Temeljna pitanja filozofije*, *Odabrani problemi logike*,⁷⁹ odnosno na predavanje *Temeljni pojmovi metafizike*.⁸⁰

Tako bi Heideggerovu poznju misao u cjelini bilo moguće razumjeti kao sustavno razrađivanje sklopnog mišljenja. Ovu razradu očigledno ne bi trebalo razumjeti kao izgradnju sustava po tradicionalnom modelu, po nacrtu koji bi se postupno kretao od jednog k drugom sklopu. Naprotiv, čini se da se prije radi o obradi zasebnih tema koje se, već prema misaonom držanju i karakteru načina mišljenja koji je na djelu, pokazuju pripadnim nekom od sklopova.⁸¹ Kako kaže Heidegger:

»Prvo oblikovanje fuge [*Nazvuk – Posljednji bog*, op. a.] ne može izbjeći opasnost da ga se čita kao širok ‘sustav’, tj. tako se prima na znanje. Izdvajanje pojedinih pitanja (iskon umjetničkog djela) mora se odreći ravnomjernog otvaranja i oblikovanja cijelog područja fuge.«⁸²

Tako čak i nedovršenost *Priloga* kao da oličava metodološki pristup karakterističan za poznju misao: izmjenično kretanje, bez očigledne sistematike i rasporeda, ali s nužnošću koja se otkriva iznutra.

Napokon, na samom kraju našeg razmatranja voljeli bismo, u svjetlu svih prethodnih nalaza, sugerirati još jednu interpretativnu mogućnost. Naime, pitanje koje smo postavili – gdje u okviru sklopnog mišljenja treba tražiti samog Heideggera, njegov početni, pripremni i prelazni poduhvat – i samo je podložno svojevrstnoj destrukciji. To pitanje podrazumijeva da se prema sklopnom mišljenju postavljamo tradicionalno, očekujući da ono bude legitimno i opravdano samo ako je u cijelosti dovršeno. Kako smo vidjeli, to ne može biti slučaj – niti spram Heideggerove kritike ideje sustava, ni spram razumijevanja odnosa fenomena bivstvovanja i strukture sklopnog mišljenja. Otuda, Heideggerovo »odbijanje« da »dovrši sustav« možemo čitati kao *performativnu gestu* – kao način da se sklopno mišljenje *pokaže*, umjesto da se objašnjava i opisuje.⁸³ Po našem sudu, takva se mogućnost tumačenja potvrđuje u mnogim konkretnim momentima njegove pozne filozofije, poput spomenutog oblika mišljenja iz *budućeg* i *miga*, ili u novom karakteru jezika pozne misli.

78
Usp. M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 145.

79
Usp. *ibid.*, str. 97.

80
Usp. *ibid.*, str. 136.

81
Usp. F.-W. von Hermann, *Wege ins Ereignis*, str. 23, 362.

82
M. Heidegger, *Prilozi filozofiji*, str. 62.

83
Usp. D. Vallega-Neu, *Heidegger's Contributions to Philosophy*, str. 3.

Una Popović

**Joint and Joining in
Heidegger's *Contributions to Philosophy***

Abstract

This paper is about the concept of joint, that is, joining, as Heidegger presents them in his second major work, Contributions to Philosophy. The concept of joint is related to the inner structure of the proposed new way of thinking in the second beginning. Therefore, in this paper, I will analyze joint and joining primarily in the methodological respect. The analysis shows that the methodology of joint and joining is based on the ontology (of be-ing), which I will also briefly address in the second part of the paper. Results of the research allow for the thesis that this joint thinking can be used as a key for the interpretation of the entire (later) Heidegger's philosophy and as the basis for the so-called topological thinking.

Keywords

Martin Heidegger, *Contributions to Philosophy*, joint, joining, the second beginning of thinking, topology of being